

ÉS VELEM MI LESZ URAM?

DOI 10.35402/kek.2023.4.5

[...]

„Epimétheusz jóra való kis isten volt a görög Pantheonban, de nem volt túlságosan sok ésszel megáldva. Különféle galibákba keveredett, és balgasága folytán meglehetősen gyászos szerepet játszott az emberiség korai történetében. Legalábbis a mítoszok szerint. Miután az istenek megteremtették a világot, Zeusz megbízta őket, hogy az élőlények között ossza szét azokat az eszközöket és képességeket, amelyekre szükségük lesz ahhoz, hogy életben maradhassanak. Epimétheusz boldog volt, hogy ilyen fontos tisztséget kapott, és máris nekilátott a munkának. A sasnak éles szemet adott, hogy a magasból és messziről megláthassa zsákmányát. Könnyű és gyors lábakat adott a szarvasnak, hogy elmenekülhessen üldözői elől. Az úszás tudományával ruházta föl a halakat, erős karmokkal és fogakkal a tigrist, meleg bundával a birkát, és végül is minden állatnak adott valamit, ami elég volt ahhoz, hogy boldoguljon.

Aztán, mint aki jól végezte dolgát, összeszedte a cókókóját, és már éppen indult volna vissza az Olümposzra, amikor is halk, panaszos hang ütötte meg a fülét. A hang így szólt: „És velem mi lesz, Uram?”

Meglepetten fordult sarkon és egy szerencsétlen, ösztövé, csupasz alakot pillantott meg, aki ott didergett a hűvös alkonyi szélben. „Hát te meg ki az ördög vagy?” – kérdezte, ám bár lehet, hogy isten létére választékosabban fogalmazott. „Én Homo Sapiens vagyok, Uram”, válaszolta a szerencsétlen flótás, és szorongással elegy reménységgel tekintett a szedelőzködő istenre. „Hát, kedves barátom, nagyon sajnálom a dolgot, de sajnos nem maradt semmi a számodra. A szabály az szabály: érzései sorrendben szolgálunk ki mindenkit. Legközelebb kelj fel korábban. Na, isten veled” – mondta a távozó isten és eltűnt a szürkületben.

Homo Sapiens meg ott állt egyedül, dideregve, védtelenül, ezer veszély könnyű prédájaként, s nem sok reménye volt az életben maradásra.

Körülnézett, és valami ilyesfélét dünnyöghetett magában: „Hogy a csudába kerültem én ide, ebbe a

világba? Mit tegyek, hogy ne pusztuljak el ebben az idegen világban?”

Ebben a pillanatban egy mély és magasztos hang szólalt meg valahol a dombok mögött. „Igazad van, ez nem a te világod, de felépítheted a magad világot ezen a világon belül. Segítek neked ebben, mert utálok az igazságtalanságot, s még jobban utálok a butaságot. Prométheusz vagyok, történetesen éppen Epimétheusz bátyja, és így tulajdonképpen még némi felelősséget is érzek irántad. Gyere vissza egy hét múlva, és addig megpróbálok valami megoldást találni a bajodra.”

Így is történt. Egy héttel később Prométheusz magával hozta a tüzet és a mesterségekhez szükséges tudást, amelyeket Hépaisztosztól és Pallasz Athéné-től lopott el, és odaadta az első embernek meg a pereputtyának.

Ezeknek se kellett több, máris buzgón nekiláttak a munkának. Szerszámokat faragtak és kovácsoltak, fákat döntöttek, házakat építettek, ruhákat szőttek. És nem utolsó sorban gyorsan elkészítették és kiélezték fegyvereiket is, hogy megvédjék magukat a kardfogú tigrisek, az unikornisok és mindenekelőtt harcias szomszédaik ellen. Nem sokkal később szentélyeket emeltek Prométheusz tiszteletére és még nagyobb szentélyeket Zeusz dicsőségére (Zeusz ennek ellenére szigorúan megbüntette Prométheuszt, mint ahogy emlékeznek rá, a Kaukázus egyik sziklájához láncolta, ahol egy keselyű mindennap marcangolta a máját). Egyszóval az emberek hozzáláttak, hogy fölépítsék a maguk világát egy idegen világon belül. A védelmező falak, házak és városok, szerszámok és fegyverek, mítoszok, valóságok és kompromisszumok világát.

Sok százézer éves, archetipikus élménye az emberiségnek az a sokk és az a félelem, hogy nincs otthon ebben a világban, idegen ebben a világban, hogy törékeny és gyenge teremtés, hogy ezernyi veszélynek és szenvedésnek van kiszolgáltatva ebben a világban.

Hogyan kerültünk bele ebbe a világba? Itthon vagyunk-e ebben a világban? Miénk-e ez a világ, vagy idegenek vagyunk itt? Mit kell tennünk, hogy életben maradjunk ebben a világban? Újra és újra felvetődnek a kérdése, amióta először tette fel őket az ember, ott, az Olümposz lábánál, vagy amikor édenkert az kapuja örökre bezárult mögötte.

¹ Első megjelenés: Hankiss Elemér 1997. Az emberi kaland. Helikon, másodközlés: Kultúra és Közösség. 1998. 1.5-8.

A technológiai haladás eredményei és a modern élet kényelmességei olyannyira elkényeztetnek minket manapság, hogy hajlamosak vagyunk elfelejteni az é-féle kérdéseket. Hajlunk arra, hogy azt higgyük, vagy legalábbis nagyon igyekszünk meggyőzni magunkat arról, hogy igenis itthon vagyunk ebben az univerzumban. És megdöbbenünk, ha az élet nyers tényei, eseményei rációfognak erre. Ahogy mondani szokás: kiborulunk, panaszkodunk, protestálunk, lázadunk. Nem értjük, nem akarjuk érteni, hogy miért van anynyi szenvedés és nyomorúság ezen a világon.

Képtelenség-e és színpadias volna-e azt kérdez-nem, hogy vajon mindennek ellentéte nem éppen oly meglepő? Nem meglepő-e ugyanis az a tény, hogy nincs még több szenvedés és nyomorúság a világon? Hogy az életnek egyáltalában vannak esélyei ezen a hideg és végtelen univerzumba keringő, jelentéktelen kisplanétán. Hogy vannak az örömnök és a kellemességnek percei, órái vagy akár napjai. Sőt, hogy annak a különleges állapotnak is vannak pillanatai, amelyet úgy szoktunk nevezni, hogy: boldogság.

Elkényeztetettségünkben hajlamosak vagyunk elfelejteni azt, hogy milyen rendkívüli nehéz volt elindulásunk ezen a bolygón. Ámbár igaz, hogy nagyon keveset tudunk erről az indulásról. A kezdetek kezdetén, amikor kiűztünk a Paradicsomból, vagy amikor elő kell bújnunk az erdőből, akkor bizony egy nagyon is idegen és zord világba kerültünk bele. Úgy kellett megkapaszkodnunk itt, mint ahogy a fűcsomónak kell megkapaszkodnia egy kopár sziklán a tenger közepén. Eltekintve azoktól a kevesektől, akik a föld néhány idillikusabb zugában ébrednek fel, ahol a természet barátságosabb és bőkezűbb volt, az emberek túlnyomó többségének óriási erőfeszítéseket kellett tennie annak érdekében, hogy úrrá lehessen a mostoha körülményeken, hogy képes legyen túlélni a megpróbáltatások: fizikailag és lelkileg egyaránt. Hogy ne halljon éhen vagy szomjan, ne fagyjon meg, ne tépjék szét a vadállatok, ne pusztítsák el fertőző betegségek vagy szomszédai. Hogy ne kínozzák túlságosan a félelmek.

Kinek a világa?

Jó volna, ha határozottan azt mondhatnánk: a mi világunk. De lehet, hogy tévednénk. Mert a lehetséges válaszok sokféleképpen értelmezhetők. Nézzük hát közelebbről, hogy mit is jelentene az, ha azt mondanánk: igen, ez a mi világunk! Sok mindent jelenthetne.

Jelenthetné azt, hogy ezt a világot nekünk teremtték, mégpedig azért, hogy boldogok legyünk itt. Ebben az esetben teljes harmóniában élnénk a világgal. Sajnos azonban nem ez a helyzet. Igaz, mondhatnánk azt, hogy mi valami mást értünk boldogságon, mint amit ért rajta, aki megteremtett minket. és azért nem találjuk igazán a helyünket ebben a világban, ezért nem illünk össze a világgal, ezért vagyunk, csúnya idegen szóval, inkompatibilisek a világgal.

Sokan írtak az embereknek és a világnak erről az össze nem illesztéséről. Hadd idézzem közülük Freudot! Emlékeznek arra, hogy Freud szerint a „gyönyör-elv” az emberi élet egyik legfontosabb mozgatóereje. „Ez a program – mondja Freud – ütközik a világgal, a makrokozmosszal éppúgy, mint a mikrokozmoszsal. Nincs lehetőség a végrehajtásra; ellen dolgozik a világ valamennyi törvényszerűsége. Hajlamosak vagyunk azt mondani, hogy az ember boldogságának a szándéka nem foglaltatik benne a „Teremtés” tervében”.¹ Ellene vethető ennek az, hogy Freud tévedett, amikor a maga gyönyörrelvét az emberi boldogsággal azonosította.

Lehetséges, hogy ez az univerzum mégiscsak a mi világunk, és az említett össze nem illés kiküszöbölhető, ha feltételezzük, hogy nem az emberi boldogság, hanem valami más volt a teremtés célja. Például az emberiség erkölcsi tökéletesedése. Ebben az esetben a mi világunk lehetne ez a világ, annak ellenére, hogy vágyaink fájdalmasan ütköznek vele.

Lehetséges az is, hogy egyáltalán nem az ember és az emberiség volt a teremtés célja, és ezért nem illik igazán bele ebbe a világba. Ez a feltételezés nem zárni ki annak lehetőségét, hogy mint valamilyen más cél elérésének az eszköze, létünk fontos szerepet játszik egy esetleges teremtő elv kibontakozásában.²

Lehetséges, hogy nincs különösebb fontosságunk ebben a világban, lehet, hogy egyszerűen nélkülözhető játékszerek vagyunk, közömbös, rosszindulatú vagy felelőtlen istenek kezében, ahogy ezt a görög, a perzsa és sok más mitológia sugallja. Ebben az esetben minden okunk megvolna arra, hogy ne érezzük itthon magunkat ebben a világban.

Lehetséges, hogy a világot egy gonosz szellem teremtette, a Sátán, vagy a gnosztikus kozmológia demiurgosza. Ebben az esetben a világot nem egyszerűen idegennek és közömbösnek éreznénk, hanem kifejezetten ellenségesnek és rombolónak.

Lehetséges, hogy létünk és ittlétünk egy véletlennek vagy tévedésnek köszönhető, esetleg a véletlen és a szükségszerűség egy olyan egybejátszásának, amilyenről Jaques Monod és mások beszélnek.³

Ebben az esetben jöttmentek, betolakodók vagyunk ebben a világban, akik megpróbálnak itt gyökeret verni, megpróbálják gyarmatosítani ezt a világot, amely csak részben vagy akárcsak kicsi részben felel meg az ő igényeiknek, életszükségleteiknek. Ez is magyarázhatja azt, hogy unos-untalan fájdalmasan ütközünk, súrlódunk ezzel a világgal.

Lehetséges, hogy a világot egyáltalán nem is teremtették. Lehet, hogy mindig is létezett, lehet, hogy nem ama híres Nagy Robbanás vagy valamilyen más kozmikus esemény indította el útjára. Ebben az esetben mi többé vagy kevésbé beleillünk ebbe a világba. Beleillünk, mert mi is részesei vagyunk ennek a nem teremtett világnak. A világűrben kavargó csillagporokból keletkezett nemcsak a csillagok és bolygók hada, hanem a mi testünk minden porcikája is, és ebben az esetben ugyanazok a fizikai törvények működnek bennünk is, mint a világ egészében. Nincs hát okunk nem itthon érezni magunkat ebben a világban.⁴ Ennek ellenére minden okunk meglehet arra, hogy ne érezzük itthon és kellemesen magunkat ebben a világban, minthogy az élet megjelenésével ezen (és esetleg más bolygón is) minőségileg új struktúrák és szerveződési elvek robbantak bele az élettelen univerzumba. A lét élettelen és élő formája között a kapcsolat ellentmondásos. Kompatibilitásuk, összeillésük, részleges, töredékes. A fizikai világ lehetővé teszi az életet, de korlátozza is pusztítja is. Élethalálharcot kell vívnia minden élőlénynek a létért ebben a világban.

Nem feltétlenül kell kiválasztanunk egyiket a fenti lehetőségek közül.

A legalábbis részleges össze nem illés köztünk és a világ között nyilvánvaló tény, és így a fenti válaszok közül bármelyik elfogadó, amelyik számol ezzel az össze nem illéssel. És bármelyikük indokolhatja azt a vizsgálódást, amelyre mi most ebben a könyvben vállalkozunk. Azt, hogy az emberi életet és az emberiség történetét úgy értelmezzük, mint egy nagy vállalkozást, illetve kalandot egy „idegen világban”.

Álljunk meg itt egy pillanatra! Mielőtt nekilátunk össze nem illéseink elemzésének, még egyszer hangsúlyoznom kell, hogy nem egy idegen világban küszködő emberiség szenvedésein akar SOPÁNKODNI ez a könyv. Épp ellenkezőleg. Azt vizsgálja, hogy miként küzdött meg az emberiség, egész története során, egy „idegen világ” erőivel és legalább ennyire: önmaga félelemeivel. A könyv az emberi bátorságról szól; emberekről, akik egy félelmetes, üres vagy legalábbis közömbös univerzumon belül megteremtették a magunk világát. Az értelem, a biztonság és a szabadság világát.”[...]

Jegyzetek

¹ Freud, Sigmund: *Civilization and Its Discontents*. (1930.) 59-148 o.; *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of S.S F. Ed. James Strachey: London: Hogart Press, 1961, 76. o.*

² Gondoljuk például Hegel egyetemes történetkoncepciójára, amely szerint az abszolút szellem nem tudná megvalósítani önmagát, ha az ember és az emberiség története nem léteznék. Vagy gondoljunk a Teilhard de Chardin által leírt nagy „kozmosz drámára”, az univerzum „spiritualizálódásának” folyamatára, amelyben az ember és az emberiség ugyancsak nélkülözhetetlen szerepet játszik. E koncepciók kritikáinak jó összefoglalását lásd:

³ Löwith, Karl: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történetfilozófia gyökerei*. Ford: Baros Gábor és Miklós Tamás. Budapest, Atlantis, 1996.

⁴ Monod, Jaques: *Chance and Necessity. An Essay on the Natural Philosophy of Biology*. New York, Knopf, 1971. Francia eredeti: Paris, Seuil, 1970.